

"Kvitok karpatski z dalekoho kraju"

Historie, kultura a jazyk Rusínů v srbské Vojvodině

Vladislav Knoll

V srbské Vojvodině a na východě chorvatské Slavonie žije dodnes, roztroušeno v mnoha vesnicích a městech, řeckokatolické obyvatelstvo, které samo sebe nazývá Rusnáky a svůj jazyk ruským. Tuto národnostně různorodou oblast obývá již více než 250 let společně se Srby, Chorvaty, Maďary, Slováky, Rumuny a dalšími národy. Samo sebe považuje za příbuzné karpatským Rusínům, a proto i jejich jazyk, který je dnes jedním z šesti oficiálních jazyků Autonomní oblasti Vojvodina, bývá nazýván rusínský.

Ačkoli je jich pouhá hrstka a ve více než dvoumilionové Vojvodině jich celkem žije kolem 20 tisíc, dokázali si uchovat svůj jazyk a nebývale se kulturně rozvinout. Rusíni obývají především historické oblasti Báčku a Srem. Jejich hlavním kulturním centrem a také první rusínskou enklávou v Báčce je Ruski Kerestur (srbsky Ruski Krstur, maďarsky Bácskeresztúr) s šesti tisíci převážně rusínskými obyvateli, druhým nejvýznamnějším centrem je populací poloviční Kocur a třetím samozřejmě Nový Sad jako metropole oblasti.

Příchod Rusínů do Vojvodiny

Porážka a smrt česko-uherského krále Ludvíka Jagellonského u Moháče nadlouho zpečetila osud Panonské nížiny. Osmanská nadvláda zde trvá až do roku 1699, kdy podepsáním Karlovičského míru připadne většina okupovaného území Habsburkům. Pohraniční oblasti však přešly do vojenské správy řízené přímo Vídní. Podobný stav panoval i v Báčce na samém jihu Uherska, která byla dlouhými boji a etnickými přesuny značně vylidněna. Zpočátku sem přicházeli především Srbové z oblastí pod osmanskou správou, později začal být tento kraj organizovaně kolonizován různými národy habsburské monarchie.

První Rusíni, vyhnaní z Podkarpátí bídou, se dostali do Báčky již asi ve 30. letech 18. století z vlastní iniciativy. Na počátku 40. let žilo přes deset jejich rodin na kulském panství. Odtud se pak od roku 1746 začali stěhovat do opuštěné vsi Velki Kerestur. Protože byla vrchnost s novými přistěhovalci spokojená, uzavřela v lednu 1751 s jedním z nich, Michajlem Munkavičijem, smlouvu o osídlování Velkého Keresturu dvěma sty rusínskými rodinami. Ve smlouvě byla zároveň uvedena práva kolonistů na osobní svobodu a řeckokatolické vyznání. Dokument se tak stal jakousi zakládací listinou rusínské komunity v Báčce a zároveň podnítil její další růst přílivem kolonistů z východního Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Kolonizace neprobíhala nikterak živelně, ale Kerestur, jádro rusínského osídlení, se pomalu rozrůstal a brzy vznikla potřeba založit novou obec. Tou se stal Kocur, o jehož osídlení sto padesáti rusínskými rodinami byla sepsána další smlouva v květnu 1763.

Růst rusínského osídlení

Roku 1848 bylo v mnoha osadách Báčky i Sremu kolem osmi a půl tisíce Rusínů. S jejich zvyšujícím se počtem postupně docházelo k zakládání nových osad. Identita a soudružnost rusínské komunity byla mezi katolickými Maďary, pravoslavnými Srby a evangelickými Slováky posilována příslušností k řeckokatolické církvi. Již od roku 1777 byl pro ni založen samostatný križevacký eparchát. Rusíni navíc neztráceli kontakty se svojí původní domovinou v Karpatech. Jejich vazby na tzv. Horňicu souvisely zejména se založením církevních škol, k němuž došlo relativně brzy po vzniku nových osad. Místní učitelé totiž přicházeli z Podkarpátí a s sebou přinášeli kromě tamějších vzdělávacích tradic i knihy a učebnice. V jedné obci bývali učitelé zpravidla dva, *magister* a *preceptor*, a byli vybíráni a placeni samotnými obyvateli vesnice. Vyučovacím jazykem bylo primárně *jazyčije*, tedy staroslověnština s ruskými a nářečními prvky.

Mnozí učitelé se se svým novým prostředím natolik sžili, že začali brzy psát vlastní učebnice, sbírat lidovou slovesnost či samostatně tvořit. Za prvního známého bačvansko-rusínského básníka je tak považován keresturský učitel Petro Kuzmjak (působil v letech 1850-87) a první sbírkou rusínské písňové tvorby, v němž jsou zahrnuty i ukázky z Báčky, je *Ruskij solovej* (Užhorod, 1890) od dalšího keresturského učitele Michaila Vrabelja.

Od poslední třetiny 19. století pocítovali Rusíni na obou koncích tehdejšího Uherska silný maďarizační tlak. V Báčce tak byly měněny původní rusínskojazyčné církevní školy na obecní (později státní), v nichž byla však vyučovacím jazykem maďarština. Jedním z mála, kdo své působiště od tohoto procesu uchránil, byl kucurský učitel Mykola Hubaš, který do Báčky pozval ukrajinského folkloristu Volodymyra M. Hnatjuka (1871-1926). Ten se pak ve svých četných publikacích snažil představit bačvansko-rusínský svět s jeho lidovými tradicemi a slovesností co nejdříve a vyjadřoval se i k otázce identity jeho obyvatelstva. Jedním z jeho nejvýznamnějších počínů na poli literární historie je sbírka *Písně Báč-Bodrožské župy* z roku 1900, jež obsahuje 430 děl různých žánrů a rozměrů tehdejších rusínských lidových zpěváků.

Jazyk neboli *bešeda*

Ačkoli je kodifikovaný jazyk, používaný zdejšími Rusnáky již celé století, zván ruským a psán ukrajinskou cyrilicí, přečtení několika řádků nás může přesvědčit o jeho převážně západoslovanském charakteru. Základem vojvodinské rusínštiny jsou totiž šarišsko-zemplínská nářečí východoslovenského areálu, která se netají značným východoslovanským vlivem. Na genezi současné vojvodinské rusínštiny se však samozřejmě podílely i další vlivy jiných, již čistě rusínských nářečí, maďarštiny a konečně srbštiny, které tento jazyk činí neobyčejně zajímavým a díky svému původu lehce srozumitelným českému čtenáři. Uvedme si proto krátký přehled jeho hlavních rysů.

Jak bylo řečeno, základní charakteristika odpovídá nářečím východoslovenským. Nerozlišují se tedy dlouhé a krátké samohlásky, přízvuk je na předposlední slabice, *t'/d'* se změnilo podobně jako leckde na západním Slovensku (a na Kašubech) na *c/dc* (*dzeci*) a *s/z* se v měkkých pozicích palatalizovalo na *š/ž* (*žima, švet*). Východoslovenským jevem je rovněž jednotná koncovka *-o* u neuter (*meno, pol'o*) a unifikované skloňování některých pádů v plurálu: genitivu a lokálu (*stoloch, ženoch*), dativu (*stolom, ženom*) a instrumentálu (*stolami, ženami*). Podobně jako v zemplínském a východoslovenských nářečích se zde u zájmen a přídavných jmen setkáváme se skloňováním typu *joho* (*dobroho*) a *jomu* (*dobromu*). Najdeme i nezměněné *o* v zavřených slabikách (*moj koň*) a vzhledem ke smíšenému charakteru nářečí také nejednoznačné kontinuanty praslovanských hlásek *ě* (*cali bili švet*), *ę* (*mehki, svjati, vžac*), *jerŭ* (*son, diždž, dzeň*) a také *d'/t'* (*chodzic, ale nad'ija*).

Ještě zajímavěji vypadá lexikální vybavení vojvodinské rusínštiny, které v konkrétním projevu samozřejmě záleží na vzdělání a původu mluvčího. Kromě slov typických pro karpatsko-východoslovenskou oblast (*barz, lem, bešeda, povesc*) a východoslovenských výrazů (*dumac, čuvstvovac*), zde nacházíme předmigrační výpůjčky z polštiny (*gamba*), maďarštiny (*varoš*) a dalších jazyků. Novým elementem jsou samozřejmě srbizmy, které

mohou soupeřit s původními slovy (*stvar, slika, dobic* místo *dostac, gotovo* místo *skoro* a předložka *za* ve významu *pro*).

Počátky kulturní činnosti

V téže době, kdy vycházely Hnatjukovy národopisné práce, se na kulturní scéně objevila jedna z nejvýznamnějších postav bačvansko-rusínské kultury, jež bývá právem považována za otce místní literatury a spisovného jazyka. Je jím Havrijil Kostel'nik (1886-1948), jenž roku 1904 překvapil svým básnickým dílem *Z mé vesnice (Z mojoho valala)*, které složil v době svých studií na záhřebském gymnáziu. Dílo bývá nazýváno idylickým věncem, sledujícím obyčejný život Rusínů v Báčce v průběhu jednoho roku s jejich zvyky a tradicemi. Kromě svého etnografického významu je poema *Z mé vesnice* považována za úvodní dílo rusínské umělecké literatury. Ačkoliv je Kostel'nik autorem řady povídek, básní, ale i prvního dramatu v bačvanské rusínštině, výraznou většinu svého života prožil ve Lvově jako redaktor časopisu *Nyvva*, profesor filosofie a teologie a řeckokatolický duchovní. Přes jeho osobní nepřítomnost v Báčce hrála jeho autorita v tamním rusínském kulturním životě velmi důležitou úlohu.

Po rozpadu Rakouska-Uherska se Báčka ocitla v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, v němž byly pro Rusíny, kteří se k novému státu nadšeně hlásili, vytvořeny podmínky k raketovému kulturnímu rozvoji. Rusínská inteligence proto hned 2. července 1919 v Novém Sadě založila Ruskou národní osvětovou společnost (*Ruske Narodne Prosvitne Družtvo*, RNPĐ, též *Prosvita*). Předseda této organizace, keresturský farář Michajlo Mudri, vyhlásil směřování bačvanských Rusínů k vytvoření a rozvoji vlastního spisovného jazyka, literatury, médií a školství při udržování vědomí o příslušnosti k velkému ukrajinskému národu a řeckokatolické církvi. Již roku 1920 bylo vydáno první číslo rusínského časopisu *Ruski kalendar* (vychází do roku 1941) a dvě učebnice pro základní školy, nyní již v bačvansko-rusínské mluvě.

Stěžejním krokem ke kodifikaci bačvansko-rusínského jazyka včetně jeho jazykovědné terminologie a pravopisných norem bylo vydání Kostel'nikovy mluvnice *Gramatika bečvansko-ruskej bešedy* roku 1923. RNPĐ postupně iniciovalo vydávání týdeníku *Ruski novini*, časopisu pro děti *Naša zahradka* a pro mládež *Dumka*. Na stránkách těchto periodik se pak etablovala meziválečná generace rusínských spisovatelů, mezi něž patřili básníci Mafej Vinaj a Mitro Nad', učitel a autor básní pro děti Janko Fejsa, esejista a prozaik Osif Kostel'nik a všestranný spisovatel a fejetonista Silvestr Salomon. V týchž časopisech debutuje rovněž jeden z největších bačvansko-rusínských spisovatelů Michajlo Kovač.

Podobně jako v Podkarpátí, i v Báčce se záhy vytvořila názorová opozice proti RNPĐ, která nesouhlasila s jeho proukrajinskou orientací a přetrvávajícím vlivem řeckokatolického ducho-

venstva na rusínský kulturní život. Tato opozice vytvořila ve Verbaši roku 1933 Kulturně-osvětový svaz jugoslávských Rusínů (*Kulturno-prosvitni sojuz juhoslavjanskich Rusinoch*, od 1935 *Kulturno-nacionalni*, KNSJuR, též *Zarja*), jenž podporoval jugoslávské vlastenectví, vztahy s karpatskými Rusíny a přestupování bačvanských Rusínů k pravoslavné církvi. Ohlas této organizace byl značně menší než RNPĐ, ale přesto není možné podíl KNSJuR na kulturním rozvoji podceňovat. Jeho tiskovým orgánem byl časopis *Zarja* (1936 *Russka pravda*, 1937-41 *Russka zarja*). Mimo to KNSJuR vydávala v letech 1935-41 konkurenční *Ruski narodni kalendar Zarja*. Mezi významné literární osobnosti spojené se *Zarjou* patří především Jevgenij M. Kočiš, autor řady esejů, fejetonů a básní, a básník Janko Hromiš. Roku 1934 *Zarja* vydala první rusínské souborné dějepisné dílo *Istorija russkoho naroda* Nikolaje Olejara.

Druhá světová válka přetrhla slibný vývoj rusínské kultury v Jugoslávii. Roku 1941 byla Báčka obsazena maďarskou armádou a Srem se stal součástí ustašovského Chorvatska. Většina rusínského školství byla opět maďarizována, učitelé, kteří nebyli s to učit v maďarštině, byli propuštěni, přestaly fungovat obě rusínské organizace a vycházet jejich periodika. Činitelé *Prosvity* se v kulturní opozici spojili se svými podkarpatskými bratry a tak v letech 1942-44 vycházela bačvansko-rusínská stránka v ročence vydávané v Užhorodě. V okupované Báčce vyvíjela kulturní činnost hlavně řeckokatolická mládež, která se svými dvěma sbory a ochotnickým divadlem objížděla rusínské vesnice. Dalším jejím vlasteneckým počinem ve válečných dobách bylo založení fotbalového klubu Rusin. Část Rusínů se účastnila odboje a byla zavírána do pracovních táborů. V říjnu 1944 je Báčka sovětskou a partyzánskou armádou osvobozena, ale boje trvají až do následujícího roku.

Poválečně kulturní výtěžky

Ustanovení autonomní oblasti Vojvodina v rámci Titovy Jugoslávie v průběhu roku 1945 vytváří nové podmínky pro další kulturní směřování místní rusínské menšiny, která nabírá nový dech již v prvních poválečných měsících. Již v červnu 1945 začíná vycházet týdeník *Ruske slovo*, v Keresturu je založeno rusínské gymnázium a v říjnu je na schůzi rusínských představitelů v Ruském Keresturu založena kulturní organizace *Ruska matka*, která měla ve svých stanovách kromě hospodářské, kulturní a osvětové činnosti rovněž přispění k jednotě mezi slovanskými národy Jugoslávie, aniž by se vzdala svých ukrajinských vazeb. Roku 1947 tato nová rusínská organizace pořádá oslavu dvoustého výročí

rusínského osídlení ve Vojvodině. Roku 1948 dojde k decentralizaci *Ruské matky* a z jejich místních odborů vzniká řada lokálních kulturně-osvětových společností, které spadají pod rusínskou sekci centrálního Svazu kulturně-osvětových společností Vojvodiny.

V této době se rozvíjí řada místních aktivit, kroužků, kursů a seminářů týkajících se bačvansko-rusínského jazyka a kultury. Roku 1949 je založeno ochotnické divadlo v Ruském Keresturu, o rok později začne vycházet dětský časopis *Pionirska zahradka*, roku 1952 literárně-naučné periodikum *Švetlosc*. Hlavní tíže vydavatelské činnosti se postupně dostává do kompetence nakladatelství *Ruského slova*.

V poválečné době v literatuře převládají povídky se sociálními tématy Jevhenije Kočiše, humoresky Jevhenije Plončaka, rozvíjí se však i přírodní lyrika (Štefan Čakan, Havrijil Naď), poezie pro děti (Vasil' Mudri) a razantněji vstupuje na rusínskou scénu drama (Janko Sabadoš) a literární historie (Đura Varga, Onufrij Timko). Diskusi rozpoutal návrh prozaika Jaši Bakova, který hned po válce podal návrh na reformu rusínského pravopisu ve smyslu jeho přiblížení se k pravopisu srbskému. Praktičnost tohoto návrhu se snažil dokázat tím, že publikoval své příspěvky právě v této ortografii. Narazil však na rozhodný odpor svých kolegů, kteří poukazovali mimo jiné na nutnost udržení kulturní kontinuity z předválečných dob.

Roku 1954 však zájem vládních struktur o národnostní menšiny klesá a Rusíni jsou načas přehlíženi. To má za následek dočasné přerušení obrozeneckých aktivit, včetně vydávání *Švetlosci*. K definitivnímu oživení kulturního života pak dojde v průběhu 60. let. Předzvěstí nového rozkvětu se stane folklórní spolek *Červena ruža*. Roku 1965 je založen vojvodinský Oblastní institut pro vydávání učebnic, v jehož rámci širokou vydavatelskou činnost vyvíjí i rusínská redakce – vydává učebnice, čítanky a mluvnice rusínského jazyka, překládá učebnice všech ostatních předmětů do rusínštiny a díla zařazená do povinné školní četby (např. Tolstého, Turgeněva, Puškina, Shakespeara). Roku 1970 navíc zahajuje činnost Společnost pro rusínský jazyk a literaturu, která na výuku rusínského jazyka ve vojvodinských školách dohlíží, v téže době obnovuje svou činnost keresturské gymnázium. Pro kulturní rozvoj rusínských vesnic v Chorvatsku byl roku 1968 založen Svaz Rusínů-Ukrajinců Chorvatska, který se zabýval kulturou obou menšin. Dalšího roku začala vycházet společná edice rusínských a ukrajinských spisovatelů *Žridla* a roku 1971 časopis organizace *Nova dumka*.

Pokračuje literární rozvoj, který se projevuje na stránkách zvyšujícího se počtu časopisů. Roku 1964 vzniká literární příloha *Ruského slova* *Literature slovo* a o dva roky později se obnovuje vydávání *Švetlosci*. Roku 1972 spatřuje světlo světa první číslo mládežnického časopisu *MAK* (Mládí-Aktivita-Kreativita) a o tři roky později věstník Společnosti pro ruský jazyk a literaturu *Tvorčosc*, zahrnující rovněž články o jazyce, literatuře

a dějinách. V letech 1976-79 vychází také *Hlašník kulturi* vydávaný Domem kultury v Ruském Keresturu. V této době vynikají redaktor *Ruského slova* a *Švetlosci* Ďura Papparhaji (povídky, básně, dramata), spisovatelé pro děti Mikola Kočiš, Mikola Skuban a Miron Budinski, prozaici Štefan Hudak, Ďura Laćak, Vladimír Biľňa a další.

Konečně se také v bačvansko-rusínské literatuře objevuje první román, který se podobně jako velká část tehdejší prózy věnuje především válečné, revoluční, partyzánské a sociální tematice. Je jím *Země má* (*Žemi moja*, 1967) Vladimíra Kostel'nika, šéfredaktora *Nové dumky*. Kromě něj napsal pět románů také Jevhenij M. Kočiš. Značný rozvoj podstoupilo také divadlo – od roku 1969 se v Keresturu každoročně koná tzv. *Dramski memorial*, vznikají nové divadelní skupiny. Mezi dramatiky pak nejvíce vynikl Michajlo Kovač.

Neobyčejný význam pro rozvoj rusínských kulturních aktivit mělo rozšíření autonomního statutu Vojvodiny v roce 1974, kdy se rusínština stala – vedle srbochorvatštiny, maďarštiny, slovenštiny a rumunštiny – jedním z pěti oficiálních jazyků oblasti, používaných ve vojvodinském parlamentu a byly v ní vydávány i zákony. Toto podněcuje také mediální výtobytky Rusínů – vlastní rozhlasové stanice a rusínské redakce v Radiu Novi Sad a ve vojvodinské televizi. V téže době dosáhnou Rusíni také dalších úspěchů na poli vzdělávání. Kodifikace spisovného jazyka je dovršena činností Mikoly Kočiše, autora pravidel pravopisu, řady učebnic, terminologického a srbochorvatsko-rusínsko-ukrajinského slovníku. Od roku 1978 v Keresturu chvíli fungovala Vyšší škola v rámci somborské Pedagogické akademie a roku 1981 začala na filozofické fakultě novosadské university fungovat nejprve studijní skupina pro rusínský jazyk a literaturu a později samostatná katedra.

Ze současných autorů můžeme zmínit Mirona Kaňucha, básníky Ľubomira Sopku, Anetu Bučko a Jakima Čapka, prozaika a básníka Vladimíra Kirdu-Bolhorvесе, spisovatele a kritika Juliana Tamaše a básníku a esejistku Nataliji Dudaš.

V roce 1990 vznikají po letech dvě centrální kulturní organizace – na jedné straně obnovená *Ruska matka* s působností ve Vojvodině a na straně druhé Svaz Rusnáků a Ukrajinců Jugoslávie s širší teritoriální působností. V téže době je však okleštěna široká autonomie Vojvodiny a následujícího roku dochází k rozpadu Jugoslávie a k bojům v sousední Slavonii, jimiž jsou postiženi i v těchto oblastech žijící Rusíni.

Další období bosenské krize a Miloševićovy vlády přineslo rusínské kultuře období stagnace, navíc se zhoršila materiální situace místních obyvatel a došlo také k určitým migracím. Část ztracené autonomie byla Vojvodině přiznána roku 2002 včetně úředního statutu rusínštiny.

Vojvodinští Rusíni i dnes udržují kontakty se svými karpatskými příbuznými – vždyť 3. světový kongres Rusínů se konal roku 1995 právě v Ruském Keresturu. Na počátku 21. století tak rusínská kultura ve Vojvodině sbírá nové síly ke svému dalšímu vývoji.

Autor je doktorandem Ústavu slavistických a východoevropských studií na FF UK v Praze